

Кельба С. Г.

Приватний вищий навчальний заклад «Буковинський університет»

ПРИНЦИП ПРАВОВЛАДДЯ У ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ МОНТЕСК'Є

Стаття присвячена дослідженню принципу правовладдя у політико-правовій концепції Монтеस्क'є. З'ясовано, що важливим елементом політико-правової концепції філософа є його усвідомлення закону, як втілення розуму, де людський розум слугує основою законодавчої системи. Проаналізовано думку філософа про те, що важливим джерелом порядку у Всесвіті є принципи справедливості, які існували до виникнення людських суспільств і поширюються на всіх людей незалежно від обставин. Вони передували появі найрозумніших істот і стали основою для виникнення взаємозв'язків та законів. Акцентовано на позиції автора щодо базисних засад законів природи для всіх інших законів, оскільки вони впливають із сутності людського існування. Подано розуміння мислителем необхідності існування універсального закону справедливості, який має слугувати основою для організації людської діяльності. Проаналізовано вчення Монтеस्क'є про чотири закони природи: перший закон – це прагнення до миру, оскільки в природному стані людина зосереджена на збереженні свого існування; другий закон стосується потреби в їжі, що виникає з чутливості людини до своїх потреб; третій закон пов'язаний із природним потягом між людьми, який посилюється статевими відмінностями; четвертий закон базується на бажанні жити в суспільстві, що виникає завдяки здатності людей до здобуття знань. Досліджено погляди мислителя стосовно природи і принципів правління як ключових факторів, що формують позитивні закони, у зв'язку з цим подано відповідну класифікацію філософом основних форм правління: республіка, монархія та деспотія. Зазначено, що така класифікація базувалася на взаємовідносинах верховної влади з політичними законами, які регулюють стосунки між владою та підлеглими. Визначено, що Монтеस्क'є був одним із перших, хто сформулював концепцію поділу влади, яка залишається основою державного управління в багатьох країнах. Вона передбачала розмежування функцій між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, а також механізм взаємного контролю і стримування. З'ясовано думку філософа щодо потенційної загрози зловживання владою, оскільки ті, хто її отримує, часто прагнуть максимально розширити свої повноваження. Визначено, що для запобігання таким ризикам він обґрунтував необхідність чіткого розподілу влади на три гілки та системи стримувань і противаг, що є важливим елементом для нейтралізації спроб узурпації влади.

Ключові слова: влада, держава, закон, Монтеस्क'є, право, правовладдя, свобода.

Постановка проблеми. Видатний французький юрист і політичний теоретик Шарль-Луї Монтеस्क'є (1689-1755) належить до плеяди творців політичної теорії і правової доктрини в епоху європейського просвітництва. Об'єднуючим елементом загальної політико-правової концепції Монтеस्क'є є доктрина політичної свободи. Саме через визначення «свободи» Монтеस्क'є запропонував тезу про баланс сил як ефективний засіб гарантування свободи. Його вчення не лише вплинуло на подальший розвиток політичної та правової думки, але й стало джерелом натхнення для багатьох представників різноманітних шкіл права. Ідеї Монтеस्क'є про свободу, громадянські права та

поділ влади знайшли своє відображення у конституційних актах багатьох держав світу, сприяючи утвердженню принципів демократії та правової держави на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, з-поміж яких: С. Головатий, Л. Заставська, О. Козинець, О. Колич, В. Олійник, А. Омельченко, С. Паламар, П. Пилипишин, В. Приходько, О. Терзі, М. Цюрупа та інші. Водночас потрібно констатувати, що науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, що зумовлює потребу подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Метою цієї статті є відображення принципу правовладдя у політико-правовій концепції Монтеस्क'є.

Виклад основного матеріалу. Важливим елементом політико-правової концепції Монтеस्क'є є визначення змісту концепції «закон» як втілення розуму, а людський розум виступає основою законодавчої системи. Автор наголошував, що закони, якщо розглядати їх у широкому сенсі, представляють собою необхідний зв'язок, який впливає з самої природи речей. З огляду на це, – все у світі має свої закони: Творець має свої закони; Матеріальний світ – свої; розум, що знаходиться над людиною, має свої закони; тварини – свої закони; людина – свої.

Філософ переконував, що Всесвіт – це не хаос, тому він має «первозданний розум». Дослідник С. Головатий з цього приводу зауважив, що «сама така ідея була досить поширеною в античному світі. «Творчим розумом» у Монтеस्क'є виступає Бог, який є «Творцем і хранителем всесвіту». «Законами», на основі яких «він створив усі речі», є ті «закони», за допомогою яких він ці речі «охороняє». Він діє «відповідно до цих правил, бо він їх знає»; а «знає він їх тому, що він створив їх»; а «створив він їх тому, що вони відповідають його мудрості та силі» [3, с. 378].

Монтеस्क'є зазначав, що люди можуть мати закони, які вони самі створять [10, с. 103], але при цьому в них є закони, які вони ніколи не створювали. Важливим джерелом порядку у Всесвіті, на думку мислителя, окрім законів, даних усім істотам їхнім Творцем, були принципи справедливості, що існували задовго до виникнення людських суспільств і поширювалися на всіх людей, в яких би обставинах вони не опинились. Це закони, які існували ще до моменту появи найрозумніших істот. Внаслідок цього з'явилися взаємозв'язки і, як результат, закони. Навіть до виникнення законів існували ймовірні відносини справедливості [8, с. 339].

Передуючими стосовно усіх законів Монтеस्क'є вважав закони природи, названі так тому, що вони впливають виключно з побудови сутності всього. Задля того, щоб точно визначити, якими вони є, на думку автора, необхідно відокремити людину від тих чинників, які перетворюють її на соціальну та громадянську істоту [10, с. 103]. При цьому людина в природному стані наділена властивістю пізнання ще перед тим, як вона набула знання.

У своєму вченні Монтеस्क'є виокремлював чотири закони природи. Першим є мир, тобто прагнення людини до нього, адже в природньо-

му стані людина спочатку думає про збереження свого існування. Другий закон – це намагання здобути їжу через людську чутливість до своїх потреб. Третім законом мислитель вважав природний потяг, що його люди відчують одне до одного, враховуючи спокусу, яка посилюється статевими відмінностями. До того ж, окрім почуттів та інстинктів, які є спільними для людей і тварин, люди мають перевагу у здатності здобувати знання. Саме завдяки цьому у людини з'являється нова причина для об'єднання, а отже, четвертий закон природи ґрунтується на бажанні жити в суспільстві [1, р. 6].

Відповідно до поглядів Монтеस्क'є, люди знаходяться в природному стані і, у відповідності до класичної моделі, намагаються об'єднатися з іншими людьми, а як тільки людство набуває суспільного стану, рівність закінчується і починається стан війни [10, с. 103]. Відтак Монтеस्क'є вбачав у четвертому законі природи причину виникнення відповідних наслідків для людей і, отже, виникнення людських законів, які називають позитивними законами.

Зазначимо, що у світогляді Монтеस्क'є загальне поняття «закон» охоплює всі закони, як незмінні, що діють у фізичному світі, так і змінні, що діють у світі розумних істот. Як і всі інші природні тіла, людина як фізична істота підпорядковується незмінним законам природи, але як розумна істота вона також підкоряється і людським законам. Однак в силу індивідуальних особливостей та схильності до помилок люди постійно порушують як вічні закони природи, так і мінливі закони людства. Монтеस्क'є визнає природне право як таке, що має першочергове значення поряд із церковним, божественним та цивільним правом, які регулюють окремі сфери суспільного життя. У цьому зв'язку позитивне право не повинно суперечити природному праву [8, с. 340].

Уявлення Монтеस्क'є стосовно того, що як тільки людство входить у стан суспільства, починається стан війни [10, с. 103], уособлюється з принципом встановлення позитивних законів. Згідно з його пізнішим твердженням, війни породжують людські закони. У цьому сенсі людський закон у розумінні Монтеस्क'є є засобом для протидії насильству, та є необхідним особливо в початковий період виникнення і розвитку суспільства. Закони, що стосуються відносин між різноманітністю народів, які живуть на цій планеті, становлять те, що називається правом народів. Закони по відношенню до правителів і тих, відносно кого здійснюється правління, іменуються як політичне

право. Інший тип – закони, що стосуються відносин між самими громадянами. І такі закони розуміються як цивільне право [10, с. 103].

Політичний закон, відповідно до логіки Монтеस्क'є, виникає з положення про те, що жодне суспільство не може існувати без певної форми правління. Сукупність окремих сил і прагнень індивідів створює те, що Монтеस्क'є називав політичною державою. На його думку, найприродніша форма влади – це та, яка найбільше відповідає настроям і характеру людей, для яких вона призначена [1, р. 7]. Окрім цього, закони мають відповідати рівню свободи, закладеному в конституції. Вони звертаються до власної суті, до цілей законодавця, а також до загального порядку, на якому ґрунтується їхня дія. Саме ці взаємозв'язки Монтеस्क'є відносив до явищ, які в сукупності визначають те, що він вважав духом законів [4, с. 27].

Монтеस्क'є зосереджував увагу не на природному характері окремих законів, а на природному порядку їх взаємозв'язку і співвідношення. Головним для нього було питання про взаємозалежність законів із природою і принципами кожного типу урядування. Беручи до уваги значний вплив цих принципів на закони, філософ відзначив важливість детального вивчення зазначеної тематики.

Правильний позитивний закон узгоджується із законами природи. Монтеस्क'є у своїй доктрині наголошував, що позитивні закони повинні бути конкретним застосуванням загального принципу закону, тобто відображати людський розум. Окрім цього, вони повинні кореспондуватися з принципами державної влади – тієї, що вже існує або може бути встановлена, оскільки це ключовий елемент реалізації принципів правління, закріплених або передбачених у відповідній конституційній моделі. Якщо держава має чинну конституцію як основний закон, позитивні закони зобов'язані враховувати рівень свободи, визначений цією конституцією [9, с. 111]. Позитивні закони слід сприймати як добрі лише тоді, коли суспільство керується високими і правильними моральними принципами. У таких випадках людські закони набувають природності та істинної цінності.

Розкриваючи природу і принципи правління як ключові фактори, що формують позитивні закони, мислитель запропонував власну класифікацію форм і принципів управління. Як прихильник теорії різноманітності природних форм правління, що має відповідати загальному духу нації, він виокремив три основні типи: республіку, монархію та деспотію [1, р. 9]. Основою для такої класифікації

стала особливість взаємовідносин верховної влади з політичними законами – тобто тими юридично закріпленими нормами, які регулюють стосунки між представниками влади та підлеглими. Ці закони мають чітко визначати права й обов'язки по відношенню до кожної із сторін [2].

Потрібно звернути увагу на те, що Монтеस्क'є розглядав політичну свободу як право особи діяти в межах дозволів, визначених законом [5, с. 86]. За його баченням, свобода полягає у можливості виконувати те, що має бути бажаним, і у захищеності від примусу до дій, що суперечить вільному вибору індивіда. Таким чином, свобода включає право робити все, що дозволено законами, але не перевищувати їх межі. Філософ зазначав, що у випадку, якщо громадяни мали б можливість порушувати закони, свобода втрачала б свою сутність, адже аналогічна поведінка була б доступною й для інших. Це породило б хаос і загрозу для стабільності держави [8, с. 341].

Монтеस्क'є підкреслював, що політична свобода нерідко вступає в конфлікт із природним прагненням верховної влади до тотальної централізації та контролю над народом. Подібне явище є характерним для деспотії, де всі аспекти суспільного життя підкорені волі однієї особи, яка діє на власний розсуд. Наслідком деспотії є глибоке нещастя та страждання підданих. Протилежністю до такого стану є республіка – форма правління, в якій верховна влада належить народу чи його частині та функціонує строго відповідно до політичних законів. Монархія, за Монтеस्क'є, займає проміжне положення між республікою та деспотією. У монархії управління здійснюється однією особою, але в рамках встановлених та стабільних законів, що забезпечує політичну свободу аналогічно до республіканської моделі. Відмінність форм правління також визначається кількістю осіб, які концентрують владні повноваження. У республіці верховна влада може належати всьому народу (демократія) або його окремій частині (аристократія). Монархія передбачає керування однією особою, яка діє згідно із законодавчим регулюванням. Натомість для деспотії характерний абсолютний контроль однієї особи без будь-яких правових обмежень і норм [4, с. 28].

Ідеальною формою державного устрою для філософа є вільна держава, заснована на принципі поділу влади. Основним завданням такого устрою є забезпечення захисту громадянських прав від свавільного використання владних інструментів, гарантування політичних свобод та утвердження правового статусу як ключового регулятора

взаємовідносин між громадянами і державою [6, с. 282]. У цьому контексті, за визначенням Монтеस्क'є, безпосередня природа будь-якого уряду полягає у встановленні фундаментальних законів, які формують основу правового регулювання. Ці основи нині найчастіше корелюються із терміном «конституція», що відповідає концепції фундаментальних норм державного функціонування [9, с. 111].

Мислитель конкретизував, що у республіках сама природа конституції вимагає від суддів дотримання букви закону. Проте вони не повинні тлумачити його на шкоду громадянину, особливо, коли йдеться про майно, честь чи життя людини. Основна функція суддів, наприклад, у Римі полягала у встановленні вини конкретної особи в певному злочині та забезпеченні покарання відповідно до законів. В Англії ж підтвердження або спростування факту злочину покладалося на присяжних, і лише після його підтвердження суддя виносив вирок, заснований на законах, що регулюють подібні випадки. У цьому процесі роль судді зводиться до об'єктивного аналізу справи [1, р. 70-71].

Зауважимо, що Монтеस्क'є був одним із перших мислителів, який сформулював концепцію поділу влади – принцип, що й донині залишається фундаментом державного управління в багатьох країнах світу. Ця теорія передбачає не лише розмежування функцій між різними гілками влади, а й створення механізму взаємного контролю і стримування. Наприклад, виконавча влада може обмежувати законодавчу шляхом застосування права вето на прийняті закони, у той час як законодавча влада здійснює контроль над виконавчою щодо реалізації нормативних актів. Баланс взаємодії закріплюється і всередині парламенту, де кожна з палат стримує вплив іншої. Відзначаючи той факт, що влада іноді має властивість породжувати зловживання, філософ зауважував, що той, хто її отримує, прагне розширити її межі до граничного рівня. Задля запобігання таким ризикам він обґрунтував необхідність чіткого розподілу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Водночас він наголошував на системі стримувань і противаг, яка є важливим елементом нейтралізації можливих спроб узурпації влади [4, с. 29].

Поряд з тим у контексті вільної держави мислитель переконував, що законодавча влада являє собою інституцію, котра відображає загальну волю суспільства. Її основна функція полягає у впорядкуванні норм права шляхом створення позитивних законів і нормативно-правових актів, які повинні мати обов'язковий характер для всіх громадян

[9, с. 112]. Монтеस्क'є розглядав ідеальний прояв законодавчої влади в тому, щоб вона повністю належала народу. Однак, враховуючи практичні труднощі, такі як велика чисельність населення, він пропонував здійснювати законодавчу функцію через представницькі органи.

Виконавча влада відігравала роль інструментарію реалізації загальної волі держави, поширюючи свій вплив на всіх її громадян. Основною її функцією було виконання законів, ухвалених законодавчим органом. З цього випливає, що значена влада перебувала в залежності від законодавчої та обмежувалася її правовими рамками. Концентрація виконавчої влади в одних руках видавалася доцільною, оскільки ефективність та оперативність її виконання часто потребували швидких і рішучих дій, які легше реалізувати на індивідуальній основі, ніж через колективні зусилля. Виконання таких функцій може бути довірене різним особам, за винятком членів законодавчого органу, адже подібне перетинання повноважень може призвести до суттєвого обмеження політичної свободи [9, с. 112].

Судова влада, на думку мислителя, виконувала важливу функцію у суспільстві, оскільки займалася покаранням злочинців та урегулюванням спорів між приватними особами. Вона відрізнялася від законодавчої і виконавчої влад, які були зосереджені на організації та реалізації загальних завдань держави. Основне призначення судової влади – забезпечувати та охороняти свободу і безпеку громадян. Монтеस्क'є наголошував на тому, що для об'єктивного судочинства необхідно уникати ситуацій, коли засуджений відчуває, що його судить хтось із потенційною схильністю до насильства чи упередженості. На його думку, судді мають відповідати соціальному статусу підсудного або бути на рівні його становища. При цьому важлива незалежність судової влади від законодавчої та виконавчої гілок влади, адже без такого відокремлення втрачається свобода громадян [9, с. 112]. Якщо судова влада об'єднана із законодавчою, то життя і свобода людей опиняються під загрозою свавілля, оскільки суддя буде водночас законодавцем. А якщо вона поєднана з виконавчою владою, суддя може перетворитися на гнобителя.

Аналізуючи концепцію поділу влад, представлену Монтеस्क'є, можна дійти висновку, що його теорія не передбачає абсолютної рівноваги між гілками влади. Філософ акцентує увагу на пріоритетному статусі законодавчої влади, оскільки саме вона відповідає за формування законів. Виконавча і судова влада, у свою чергу, покликані

лише реалізувати, виконувати та застосовувати ці норми. Мислитель проводив порівняльний аналіз політичних систем держав його часу, зауважуючи, що в більшості європейських монархій існував поміркований державний устрій. Таке помірковане балансування пояснюється тим, що король, зосереджуючи у своїх руках функції виконавчої та законодавчої влади, залишав судам здійснення судочинства [4, с. 29].

Враховуючи накопичений історичний досвід людства мислитель доходив до висновку, що будь-яка людина, яка отримує владу, має схильність до її зловживання. З огляду на це принцип розподілу влади та система стримувань і противаг є ключовими елементами для запобігання такому зловживанню в будь-якій формі правління. Засобом обмеження влади, який одночасно гарантує свободу, виступає держава, де влада функціонує на основі чітких, добре сформульованих і заздалегідь встановлених норм. Адаптуючи сучасну термінологію до цієї частини вчення Монтеस्क'є, можна

говорити про конституційне правління – систему, засновану на правовому порядку, здатну забезпечити ефективний захист прав людини завдяки своєму підпорядкуванню встановленим правилам. Тобто основою свободи є верховенство права, яке може бути зреалізоване за будь-якої форми правління, окрім деспотії [7].

Висновки. Шарль-Луї Монтеस्क'є у своїх працях досліджував принцип правовладдя крізь призму категорії справедливості, приділяючи значну увагу пошуку гармонії між інтересами вільної особистості та справедливого суспільства. Ці два аспекти розглядалися ним як невід'ємні складові доктринального підходу до розуміння зазначеного принципу. Філософ пов'язував політичну свободу з такими базовими поняттями, як особиста безпека, незалежність індивіда від свавілля влади та гарантування громадянських прав. На його думку, для запобігання можливим зловживанням владою необхідно здійснити її поділ на три основні гілки: законодавчу, виконавчу й судову.

Список літератури:

1. Montesquieu Charles de Secondat. *Esprit des lois*. Paris, Firmin Didot frères, 1849. 600 p.
2. Вчення Монтеस्क'є про конституційну державу й поділ влади. *Політика. Право. Життя*. 2020. URL: https://www.pollawlife.com.ua/2020/11/blog-post_10.html (дата звернення: 20.09.2025).
3. Головатий С. П. Верховенство права: у 3 кн. Кн. 1: Від ідеї – до доктрини. К. : Фенікс, 2006. XXXII, 623 с.
4. Козинець О.Г., Приходько В.О. Держава та право в ученні Ш. Л. Монтеस्क'є. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 31 (70). № 1. С. 26–31.
5. Колич О., Олійник В. Еволюція філософсько-правового розуміння держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3(35). С. 81–88.
6. Омельченко А. Основні історичні етапи формування принципу правової визначеності. *Наукові записки*. 2023. Вип. 15. С. 278–283.
7. Паламар С. Вчення Шарля Луї Монтеस्क'є про конституційні гарантії політичної свободи. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1034/1011> (дата звернення: 20.09.2025).
8. Пилипишин П. Б. Філософсько-правова інтерпретація індивідуалізму у філософії Монтеस्क'є та Вольтера. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4. С. 337–345.
9. Терзі О. С., Заставська Л. Ю. Політико-правові погляди Ш. Монтеस्क'є. *Наука, релігія, суспільство*. 2012. № 4. С. 110–113.
10. Цюрупа М. В. Філософсько-правові основи міжнародного права у творах Ш. Монтеस्क'є та Г. Гегеля. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. I. С. 103–106.

Kelbia S. G. THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW IN MONTESQUIEU'S POLITICAL AND LEGAL CONCEPT

The article is devoted to the study of the principle of the rule of law in Montesquieu's political and legal concept. It is found that an important element of the philosopher's political and legal concept is his awareness of the law as the embodiment of reason, where human reason serves as the basis of the legislative system. The philosopher's opinion is analyzed that an important source of order in the Universe are the principles of justice, which existed before the emergence of human societies and apply to all people regardless of circumstances. They preceded the emergence of the most intelligent beings and became the basis for the emergence of relationships and laws. The author's position is

emphasized regarding the basic principles of the laws of nature for all other laws, since they follow from the essence of human existence. The thinker's understanding of the need for the existence of a universal law of justice, which should serve as the basis for the organization of human activity, is presented. Montesquieu's doctrine of the four laws of nature is analyzed: the first law is the desire for peace, since in the state of nature a person is focused on preserving his existence; the second law concerns the need for food, which arises from a person's sensitivity to his needs; the third law is associated with the natural attraction between people, which is enhanced by sexual differences; the fourth law is based on the desire to live in society, which arises due to people's ability to acquire knowledge. The thinker's views on the nature and principles of government as key factors that form positive laws are investigated, in this regard, the corresponding classification by the philosopher of the main forms of government is presented: republic, monarchy and despotism. It is noted that such a classification was based on the relationship of the supreme power with political laws that regulate the relationship between the authorities and subordinates. It is determined that Montesquieu was one of the first to formulate the concept of the separation of powers, which remains the basis of public administration in many countries. It provided for the separation of functions between the legislative, executive and judicial branches of power, as well as a mechanism of mutual control and restraint. The philosopher's opinion on the potential threat of abuse of power is clarified, since those who receive it often seek to expand their powers as much as possible. It is determined that to prevent such risks, he justified the need for a clear division of power into three branches and a system of checks and balances, which is an important element for neutralizing attempts to usurp power.

Key words: power, state, law, Montesquieu, right, rule of law, freedom.

Дата надходження статті: 28.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025